

***Omphalina hudsoniana* (H.S. Jenn.) H.E. Bigelow en *O. ericetorum* (Fr.: Fr.) Lange op dood hout in Nederland**

K. (Klaas) van Dort¹ & L. (Leo) Spier²

¹Leeuweriksweide 186, 6708 LN Wageningen (klaasvandort@wanadoo.nl); ²Koning Arthurpad 8, 3813 HD Amersfoort

Abstract: *Omphalina hudsoniana* (H.S. Jenn.) H.E. Bigelow en *O. ericetorum* (Fr.: Fr.) Lange on dead wood in the Netherlands

Omphalina hudsoniana (H.S. Jenn.) H.E. Bigelow and *O. ericetorum* (Fr.: Fr.) Lange have been found growing together on a huge ancient snag of Pedunculate oak near the village of Wolfheze. Both lichens are extremely rare in The Netherlands. They were accompanied by *Cladonia incrassata*, *C. digitata* and liverworts characteristic of turf but also occurring on dead wood in the later phases of decay. Moreover, in november 2003, the fruiting body of *Omphalina hudsoniana* appeared for the first time in the country. These records stress the importance of dead wood for biodiversity in Dutch forests.

Het reservaat Wolfheze-Laaag bestaat grotendeels uit een half natuurlijk Eiken-Beukenbos op voedselarme zandgrond (*Fago-Quercetum*). Natuurmonumenten, de beheerder, stimuleert de natuurlijke bosontwikkeling en laat dood hout zoveel mogelijk liggen. Het bos wordt doorsneden door enkele in het verleden gegraven 'sprengen' die de nabijgelegen (papier)molens van water moesten voorzien. Langs één van deze sprengen staat een rijtje schilderachtige eiken met een geschatte leeftijd van ruim 450 jaar, de 'Wodanseiken'. Eén zeer fors exemplaar is al tientallen jaren geleden gestorven. Dankzij de tolerante houding van de beheerders ten opzichte van dode bomen bleef deze eik het lot van verwijdering bespaard. Tijdens een mosseninventarisatie werden op het afgestorven, maar nog overeind staande, stamdeel fraai bleekgroene schubjes met een helderwitte opstaande rand opgemerkt. Het vermoeden rees al snel dat we te maken hadden met een soort van het geslacht *Omphalina*. Vergelijking van het materiaal met beschrijvingen en vooral de afbeeldingen wezen al direct op *Omphalina hudsoniana*. In Wirth (1995; deel 2, pagina 619) staat de soort voortreffelijk afgebeeld. De thalli groeiden met tientallen exemplaren bijeen, zowel bovenop als langs de hellende zijkant van de eik. Navraag leerde dat de thalli al enkele jaren niet meer waren gezien, maar dat deze groeiplaats bij Wolfheze wel bekend was (mondelinge mededeling

Aptroot). Zo heeft Ab Masselink *Omphalina hudsoniana* in de zeventiger jaren vastgesteld. Het lijkt er op dat genoemde vindplaats exact dezelfde boom betreft. De soort is in een veel verder verleden in ons land bovendien op turf gevonden, vermoedelijk in Drenthe omstreeks 1900. De schubjes zijn dus uiterst zeldzaam, de vruchtlichamen van *Omphalina hudsoniana* zijn in Nederland zelfs nog nooit gevonden. Tot voor kort dan, want op 29 november 2003 werd tussen de schubjes een minuscuul paddestoeltje ontdekt.

Verreweg de meeste schimmels in korstmossen horen tot de zakjeszwammen (Ascomyceten). Bij wijze van uitzondering leeft de alg (*Coccomyxa*) in *Omphalina hudsoniana* echter samen met een plaatjeszwam (Basidiomycete). Aan de hand van door Bart Heyne gemaakte foto's concludeerde Thom Kuyper, die de soort beschreef voor de Flora Agaricina Neerlandica (Arnolds et al. 1996), dat zowel steeltint als hoedkleur geen twijfel lieten bestaan over de identiteit van het paddestoeltje. Microscopische controle door Jaap Wisman verschaftte definitieve zekerheid: de eerste vondst van een vruchtlichaam van *Omphalina hudsoniana* in Nederland was een feit! Het paddestoeltje staat bij mycologen bekend onder de naam Paarssteelveentrechtertje (Arnolds & Van Ommering 1996). Over de wetenschappelijke naam valt te twisten. De nomenclatuur van gelicheniseerde trechtertjes is nog verre van helder. Een veel gebruikt synoniem is *Phytoconis viridis*, maar

vermoedelijk luidt de correcte naam tegenwoordig *Lichenomphalia hudsoniana*. Wij sluiten ons hier aan bij de Checklist van de Nederlandse lichenen en lichenicole fungi (Aptroot et al. 1999) en gebruiken dus de naam *Omphalina hudsoniana* (H.S.Jenn.) H.E.Bigelow.

Omphalina hudsoniana is over het algemeen in het buitenland niet zeldzaam. De soort wordt gemeld van hoogveen, rottende planten, dood hout en vochtige turf in Groot-Brittannië, Europa en Noord-Amerika (Purvis et al. 1992; Brodo et al. 2001) en van veen en bemoste rotsen in zowel de Duitse middelgebergten als in het noordduitse laagland (Wirth 1995). Een koele standplaats geniet kennelijk de voorkeur. Wat dat betreft mag niet onvermeld blijven dat de Nederlandse groeiplaats zich gedeeltelijk boven water bevindt van een praktisch continu stromende koele spreng (gegraven beek) en bovendien in een tamelijk diep oost – west verlopend, sterk beschaduwd dal. Niet bij de soort zelf, maar wel bij het geslacht *Omphalina* wordt in Wirth (1995) dood hout als substraat vermeld. In Wolfheze zijn de thalli aangetroffen in met plantaardig materiaal en humus gevulde groeven en spleten. Het ruwe, nog steeds tamelijk harde, eikenhout zelf wordt vermeden. Het substraat houdt eigenlijk het midden tussen dood hout en veen. Dat blijkt ook uit het spectrum van de begeleidende soorten. *Omphalina hudsoniana* groeide in gezelschap van o.a. *Omphalina ericetorum*, *Leucobryum glaucum*, *Cephalozia connivens*, *Lepidozia reptans*, *Cladonia digitata* en *C. incrassata*, een combinatie van dood hout specialisten en soorten met een voorkeur voor humeuze tot venige groeiplaatsen. Een indruk van de begroeiing geeft de volgende ‘bryosociologische’ opname (schattingsschaal volgens Braun-Blanquet):

Opp. proefvlak (m ²): 1.0; Bedekking kruidlaag (%): 1; Bedekking moslaag (%): 75.
<i>Omphalina hudsoniana</i> 1; <i>Omphalina ericetorum</i> 1; <i>Cladonia digitata</i> 3; <i>Leucobryum glaucum</i> 2b; <i>Cephalozia connivens</i> 2a; <i>Campylopus flexuosus</i> 2m; <i>Lepidozia reptans</i> 1; <i>Cladonia floerkeana</i> 1; <i>Cladonia incrassata</i> 1; <i>Trapeliopsis pseudogranulosa</i> 1; <i>Vaccinium myrtillus</i> +; <i>Molinia caerulea</i> r

Volgens A. Aptroot (mede n.a.v. gegevens van A. Masselink) zou in het verleden een tweede *Omphalina*, te weten *Omphalina ericetorum* (Fr.: Fr.) M. Lange (synoniem *Phytoconis ericetorum*; Gewoon veentrechtertje) op dezelfde boom zijn vastgesteld. Bij controle bleken inderdaad de voor deze soort karakteristieke geclusterde algengroepjes aanwezig. Helaas werden van *O. ericetorum* geen vruchtlichamen aangetroffen.

Omphalina hudsoniana en *O. ericetorum* ontbreken in het Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst (Aptroot et al. 1998b) en in de Toelichting (Aptroot et al. 1998a). Beide soorten zijn echter wel opgenomen in de Checklist (Aptroot et al. 1999) en staan als zzz 'gevoelig' resp. zz 'bedreigd' geassocieerd. In de Rode Lijst Paddestoelen (Arnolds 1989; Arnolds & Van Ommering 1996) staat *Omphalina hudsoniana* vermeld als *Phytoconis viridis* en is als GE geassocieerd. *Omphalina ericetorum* wordt vermeld als *Phytoconis ericetorum* en bedreigd (BE). Wat *Omphalina hudsoniana* heeft bewogen om in 2003 na jarenlange afwezigheid weer tevoorschijn te komen blijft waarschijnlijk een onopgelost raadsel. Wellicht is er een verband met de extreem warme zomer van 2003? Die ene dode Wodanseik lijkt de enige plaats waar dit bijzondere organisme in Nederland nog wil groeien. *Omphalina ericetorum* is minder zeldzaam en komt zowel terrestrisch voor als op dood hout. Het belang van dood hout voor de biodiversiteit is met deze vondsten nog eens aangetoond en het is daarom te hopen dat in de toekomst nog meer dode bomen van grote afmetingen hun laatste jaren van trage afbraak in het bos mogen slijten.

Met dank aan André Aptroot, Kim Arends, Nico de Bruin, Bart Heyne, Joop Kortselius, Thom Kuyper en Jaap Wisman voor het verstrekken van (beeld)informatie en het verzamelen van (literatuur)gegevens.

Literatuur

- Aptroot, A., H.F. van Dobben, C.M. van Herk, G. van Ommering. 1998a. Bedreigde en kwetsbare korstmossen in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport nr. 29. IKC Natuurbeheer, Wageningen.
- Aptroot, A., C.M. van Herk, H.F. van Dobben, P.P.G. van den Boom, A.M. Brand & L. Spier. 1998b. Bedreigde en kwetsbare korstmossen in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. Buxbaumiella 46.
- Aptroot, A., C.M. van Herk, L.B. Sparrius & P.P.G. van den Boom. 1999. Checklist van de Nederlandse lichenen en lichenicole fungi. Buxbaumiella 50 (deel 1): 4-64.
- Arnolds, E.J.M. 1989. A preliminary Red Data List of macrofungi in the Netherlands. Persoonia 14: 77-125.
- Arnolds, E.J.M. & G. van Ommering. 1996. Bedreigde en kwetsbare paddestoelen in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport IKC Natuurbeheer nr. 24. Wageningen.
- Arnolds, E., Th.W. Kuyper & M.E. Noordeloos (red.). 1996. Overzicht van de paddestoelen in Nederland. Supplement 2. Namenlijst, Rode Lijst. Ned. Myc. Ver. 6.
- Brodo, I.M., S. D. Sharnoff & S. Sharnoff. 2001. Lichens of North America. Yale University Press.
- Purvis, O.W., B.J. Coppins, D.L. Hawksworth, P.W. James & D.M. Moore. 1992. The Lichen Flora of Great Britain and Ireland. Nat.Hist. Mus. Publications. London.
- Wirth, V. 1995. Die Flechten Baden-Württembergs, Teil 2. Ulmer.